

VI KOMMER SNART
HEM IGEN

Lärohandledning

**Johanna Martinez Conde
Anna Windirsch**

Inledning

Vi kommer snart hem igen består av sex vittnesmål berättade av överlevande som var barn under Förintelsen. Genom vittnesmålen får läsaren ta del av det som hände dem och deras familjer. Texterna är skrivna i serieformat och illustrerade med bilder, vilket gör boken lättillgänglig, trots det svåra innehållet. Både texterna och bilderna är gripande och starka samt väcker många känslor och tankar hos läsaren.

Syftet med texterna är självklart att berätta de här människornas historia men också att genom levnadsskildringar visa vad som kan hända om vi inte är rädda om vår frihet och alla människors lika värde, samt rätten att få vara de vi är. Texterna säger också något om att vara på flykt, om familjer som splittras, om barn som förlorar hela sin barndom till krigets fasor och om det första mötet med ett nytt land och hur man fortsätter överleva trots allt.

Författaren **Jessica Bab Bonde** lever själv ett judiskt liv i Stockholm med sin familj. Tillvaron i Stockholm är en direkt följd av tidigare generationers flykt undan förföljelse. I en intervju i *Judisk Krönika* (2017:4) berättar Jessica om hur hon velat skapa en bok som bryter ner historien till individuella berättelser för att ge läsaren en känsla av att det som hände i det förflutna angår oss alla och att vi kan lära oss av det för att tillsammans skapa en bättre framtid.

För de starka bilderna i boken står **Peter Bergting**, prisbelönt serieskapare, illustratör och författare. Förutom seriealbum och fantasyillustrationer har Peter bland annat gjort omslag till böcker av J.K. Rowling och J.R.R. Tolkien.

I den här lärarhandledningen har vi samlat förslag på hur du kan arbeta med boken före, under och efter läsningen. Här finns även sammanfattningar av vittnesmålen och en översikt av de metoder som används. Då boken består av både text och bild ges utrymme för att tillsammans med eleverna fundera kring hur dessa båda uttrycksmedel kompletterar och stärker varandra. Arbetsuppgifter som hör till respektive vittnesmål finns även samlade längst bak i lärarhandledningen så att du enkelt kan låta eleverna arbeta med dem.

Vi hoppas att du genom lärarhandledningen ska finna inspiration och idéer till hur du kan arbeta med den angelägna serieboken *Vi kommer snart hem igen*.

Anna Windirsch (lärare i svenska och SO) och Johanna Martinez-Conde (lärare i svenska och samhällskunskap)

Vad säger Lgr11?

Skolan har ett tydligt uppdrag att verka för demokrati och mot förtryck och förföljelser. Genom att läsa boken erbjuds eleverna möjligheten att reflektera kring vad som kan hända när vi delar in människor i ”vi och dem” och hur viktigt demokrati och alla människors lika värde är. I läroplanens övergripande mål och riktlinjer ges skolan i uppdrag att se till att varje elev:

- Kan göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter.
- Respekterar andra människors egenvärde.
- Tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att hjälpa andra människor.
- Kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen.

Genom att arbeta med uppgifterna i lärarhandledningen tränar eleverna sin förmåga att, inom ämnet svenska och svenska som andraspråk:

- formulera sig och kommunicera i tal och skrift
- läsa och analysera skönlitteratur och andra texter för olika syften
- anpassa språket efter olika syften, mottagare och sammanhang

... och i ämnet samhällskunskap:

- reflektera över hur individer och samhällen formas, förändras och samverkar
- uttrycka och värdera olika ståndpunkter i till exempel aktuella samhällsfrågor och argumentera utifrån fakta, värderingar och olika perspektiv
- reflektera över mänskliga rättigheter samt demokratiska värden, principer, arbetsätt och beslutsprocesser

Metoder att använda

Nedan har vi i bokstavsordning sammanfattat de metoder som används i lärarhandledningen.

EPA

EPA (enskilt-par-alla) innebär att eleven först samlar sina tankar **enskilt**, gärna genom att skriva ner dem i punktform. Sedan samtalar eleverna i **par** och slutligen lyfts **alla** elevers tankar och åsikter i ett helklassamtal som sammanfattas på tavlan av läraren, i form av punkter eller en tankekarta.

Syftet med metoden är att ge varje elev goda förutsättningar att delta i det gemensamma samtalet. Då vi ger eleverna tid till reflektion och en möjlighet att formulera sina tankar i ord, innan de ombeds dela sina reflektioner i klassrummet. Metoden gör också att fler elever blir aktiva i klassrumssamtalet. Upplevs metoden som alltför tidskrävande kan du välja att hoppa över det första steget (enskilt) för att direkt låta eleverna samtala i par innan ni har ett helklassamtal.

Demokratilogg

Demokratiloggen är ett alternativ till muntliga samtal och går ut på att eleverna, i grupper om 3–5 personer, reflekterar tillsammans i skrift. Varje elev börjar med att skriva en egen reflektion kring något de reagerat på i texten. Sedan skickas denna reflektion runt i gruppen tills alla medlemmar skrivit ner sina tankar kring den förstes reflektion. Till sist kommer gruppens samlade reflektioner tillbaka till eleven som ursprungligen skrev den. Det här är en bra metod för att träna skriftlig kommunikation, samtidigt som metoden ger utrymme för alla i gruppen att uttrycka sina tankar, något som kan vara svårt att skapa i en muntlig diskussion.

Förslag på hjälpfraser och bindeord för att utveckla ett resonemang

För att stötta eleverna att utveckla sina resonemang kan det vara bra att erbjuda hjälpfraser. Dessa kan med fördel sitta uppe på väggen i klassrummet så att eleverna har tillgång till dem under arbetets gång.

- Jag tycker ... för att... men det skulle också kunna vara ...
- Jag anser ..., eftersom ...
- Å ena sidan ... å andra sidan ...
- Vissa menar att ..., medan andra tycker att ...
- ... dessutom...
- ... eftersom ...
- ... och ...
- ... alltså ...
- ... därför att ...

Litteraturgrupper

Dela in eleverna i litteraturgrupper om 4–5 personer och använd dessa grupper genom hela arbetets gång. Detta för att skapa trygghet och möjlighet till utveckling av samtalen. Vill du träna eleverna att arbeta i litteraturgrupper kan du också samtala med en grupp i taget så att de får öva på samtalsformen med dig som samtalsledare. Om du däremot har en klass som inte självständigt kan arbeta i mindre grupper kan du välja mer gemensamt arbete i helklass och komplettera med eget skrivande som reflektionsform.

Loggbok

En loggbok kan se ut på olika sätt, den kan vara digital eller analog. Viktigt är att den fungerar som en plats för eleven att samla sina reflektioner under läsningens gång. I loggboken svarar eleverna på de frågor som ställs i samband med litteraturarbetet. Ibland efterfrågas friare reflektioner eller metareflektioner kring det egna lärandet. Även dessa samlas i loggboken.

Visa gärna goda elevexempel längs vägen för att tydliggöra för eleverna hur de kan arbeta och tänka för att utveckla sina egna reflektioner.

Ge även eleverna respons på det de skriver och diskuterar, antingen enskilt eller i helklass. På så sätt kan elevernas reflektionsförmåga och förmåga att underbygga sina resonemang utvecklas under läsningen av boken.¹

Two stars and a wish

Modellen ger en struktur för kamratrespons och innebär att eleverna markerar två positiva delar i texten, exempelvis där de tycker att kamratens tankar är intressanta, väl underbyggda eller får dem att själva tänka annorlunda, samt något ställe i texten som skulle kunna utvecklas. Efter att eleven fått ta del av kamratens respons, ges denne möjlighet att förbättra texten utifrån förslaget.

¹ För mer inspiration kring hur du kan använda läsloggen som redskap rekommenderar vi artikeln Läsloggen - ett tankeredskap av Gunilla Molloy som du hittar i Läsluftets Läs-och skrivportal.

Presentation av boken

Vittnesmålen är starka och eleverna bör inte lämnas ensamma med de tankar och känslor som boken väcker. Arbeta därför hela tiden tillsammans och låt eleverna reflektera både enskilt och tillsammans kring de tankar som uppstår i mötet med vittnesmålen. Du kan välja att arbeta med samtliga texter, eller med någon eller några av dem, beroende på vad som passar undervisningen och klassen.

Vittnesmålen - en översikt

Nedan följer sammanfattningar av de sex vittnesmål som ingår i boken. Sammanfattningarna kan vid behov delas ut till eleverna i samband med en av slutuppgifterna där eleverna ska skriva ett brev.

Tobias

Tobias, eller Tolek som han hette som barn, växte upp i Lodz (Polen), tillsammans med sin mamma och pappa. Då staden intogs av tyskarna förflyttades Tobias och hans familj, tillsammans med resten av stadens judiska befolkning till ghetton. När nazisterna i augusti 1942 systematiskt började deportera barn, gamla och sjuka från ghetton, lyckades Tobias pappa ordna så att Tobias kunde börja arbeta i samma fabrik där han själv arbetade. Senare flyttades dock Tobias tillsammans med sin mamma, till koncentrationslägret Ravensbrück. I Ravensbrück arbetade de i skogen, innan de slutligen förflyttades till en fabrik utanför Berlin där de arbetade tills kriget var slut. När kriget var över kunde familjen återvända till Lodz. I Polen var dock antisemitismen fortfarande stark och Tobias familj beslöt sig för att lämna landet och resa till släktingar i Sverige, där de sedan bosatte sig.

Livia

Livia växte upp i ett kärleksfullt och tryggt hem i Sighet (Rumänien) tillsammans med sin storasyster och deras föräldrar. I skolan upplevde Livia trakasserier på grund av sitt judiska ursprung. Trots trakasserierna kändes kriget till en början långt borta. 1940 blev dock regionen där familjen bodde, en del av Ungern och livet började förändras. Den judiska befolkningens fri- och rättigheter begränsades. 1944 kom tyska soldater till staden och judarna förflyttades till ghetton. Därefter transporterades de till koncentrations- och förintelslägret Auschwitz-Birkenau, där

familjen splittrades. Livia flyttades dock därifrån och fick slita med hårt arbete i olika läger innan hon slutligen kom till koncentrationslägret Bergen-Belsen. Det lägret befriades av brittiska trupper när kriget var slut. Livia, tillsammans med sin syster och kusin, hämtades upp av de vita bussarna och till slut kom de till en flyktingförläggning i Sverige, där det nya livet tog sin början.

Selma

Selma föddes i Frankfurt Am Main, men bodde i Lodz, när Tyskland anföll Polen och familjen flyttade till stadens ghetto. Flera av hennes familjemedlemmar dog redan i ghettot. I augusti 1944 förflyttades de överlevande: Selma, en syster och deras mor, men mamman avrättades innan de hann komma fram till en fabrik i Berlin. Sedan förflyttades Selma och systern till koncentrationslägret Ravensbrück, som blev deras sista anhalt innan krigets slut. Selma var svårt sjuk då de hämtades av de vita bussarna och fördes till Sverige. I Sverige spenderade hon ytterligare tre och ett halvt år på ett sanatorium innan hon kunde påbörja det nya livet i det nya landet.

Susanna

Susanna växte upp i en fattig, icke-religiös, familj i Makó (Ungern). Därifrån flyttades familjen till en gård i Österrike för att arbeta. Livet på gården var helt okej och familjen hoppades på att få vara kvar där, men så blev det inte. De flyttades till koncentrationslägret Bergen-Belsen där livet var hemskt. Människor svält och längtade efter att få dö. Familjen lyckades hålla ihop trots att de blev allt sjukare och svagare. Susannas pappa dog två dagar efter befrielsen av lägret men Susanna och hennes mamma överlevde och kom till Sverige med endast ett fåtal ägodelar som start på det nya livet.

Emerich

Emerich växte upp i en stor familj i Vinogradov i dåvarande Tjeckoslovakien. Staden blev en del av Ungern i början av kriget och livet för stadens judar blev mycket hårdare. Efter deportationen till koncentrations- och förintelslägret Auschwitz-Birkenau splittrades familjen. Emerich och hans far flyttades snart till ett mindre läger där de tvingades arbeta under svåra förhållanden. Då kriget närmade sig sitt slut tvingade de tyska soldaterna de överlevande i lägret på en marsch som kommit att kallas dödsmarschen. Under dödsmarschen dog Emerichs far tillsammans med tusentals andra. Marschen slutade i koncentrationslägret Theresienstadt som snart befriades av ryska styrkor. Emerich tog sig efter krigsslutet tillbaka till sin hemstad, men där kunde han inte stanna då hemmet, som familjen tvingats lämna, plundrats på allt av värde. Hans livsgnista försvann och han insjuknade i tuberkulos. Först när han fick reda på att han hade en syster som också överlevt och som nu befann sig i Sverige, kom lusten att leva tillbaka. De återförenades först i Italien innan Emerich flyttade till Sverige 1950.

Elisabeth

Elisabeth, Emerichs syster, kom liksom sin bror till koncentrations- och förintelselägret Auschwitz-Birkenau där familjen splittrades. Elisabeth och en syster var tillsammans fram till dess att systemen insjuknade och Elisabeth blev tvungen att lämna henne för att själv överleva. När kriget var slut kördes hon och andra överlevande runt på ett tåg innan de lämnades vid den danska gränsen och då var Elisabeth svårt sjuk. När hon till sist kom till Sverige var hon helt ensam. Hon kom till ett sanatorium där hon tillfrisknade och det tog ett helt år innan hon och brodern fick reda på att den andre hade överlevt och att de kunde återförenas.

Före läsningen

Före läsningen är det viktigt att ge eleverna en gemensam utgångspunkt. Vi föreslår här ett antal sätt att förbereda läsningen. Välj bland dem eller genomför samtliga beroende på vad som passar klassen och undervisningssituationen.

Metoderna före läsningen kräver inte att eleverna har boken framför sig eftersom det material som behövs finns som bilagor i denna lärarhandledning. Dock är det bra om eleverna har tillgång till en loggbok i digital, eller analog form.

Förförståelse

Undersök elevernas förförståelse genom att fråga dem om vad de vet sedan tidigare om andra världskriget och Förintelsen. Använd gärna metoden EPA för att ge alla elever en chans att delta i samtalet. Den samlade bilden av elevernas förkunskaper som växt fram på tavlan kan användas som utgångspunkt för vidare samtal.

Omslaget

Titta tillsammans på bokens omslag (Bilaga 1). Be eleverna beskriva vad de ser på bilden. Får de några tankar och funderingar kring bilden och bokens innehåll.

Gå vidare med att fundera kring titeln *Vi kommer snart hem igen*. Kan eleverna förutspå vad de tror att boken kommer att handla om med hjälp av omslag och titel? Även i detta moment kan EPA vara en bra metod att använda för att skapa delaktighet.

Kartan

Titta på europakartan (Bilaga 2) tillsammans i klassen. Besvara följande frågor:

- Vilka länder ni ser på kartan?
- Vad tror ni dödskallesymbolerna står för?
- Vad är skillnaden mellan ett förintelse- och ett koncentrationsläger?

Tidslinjen

Använd europakartan (Bilaga 2), tidslinjen (Bilaga 3) och ordlistan (Bilaga 4) som utgångspunkt för följande arbete.

Prata om andra världskriget genom att utgå från tidslinjen. På tidslinjen finns många svåra ord. Stanna upp vid dessa och prata om vad de betyder. Många av orden finns förklarade i ordlistan. Genom att arbeta med orden skapas en gemensam begreppsram som eleverna har nytta av när de sedan läser vittnesmålen. Ha tidslinjen och kartan uppe samtidigt så att eleverna kan följa med i vad som händer på kartan samtidigt som ni läser om händelser under andra världskriget.

Förordet

Läs förordet (Bilaga 5) högt tillsammans i klassen. När ni läst färdigt texten får eleverna tyst i sina loggböcker svara på följande frågor:

- Vad får vi veta om bokens handling?
- Vad avslöjar författaren om bokens struktur, det vill säga hur den är skriven?
- Vilket är författarens budskap med boken?

Avsluta aktiviteten genom att diskutera elevernas svar tillsammans.

Serieformatet

Boken är skriven i serieformat. Fråga eleverna vad de har för erfarenhet av att läsa serier. Fråga dem också om hur de upplever skillnaden mellan att läsa en ”vanlig” bok och en seriebok. Lyft fram hur text och bild samverkar i serieformatet och att båda bör uppmärksammas i läsningen för att texttypen ska komma till sin rätt. Att hjälpa eleverna att få syn på texttypens specifika drag, ger dem större möjlighet att välja rätt typ av lässtrategi så att de förstår texten så bra som möjligt.

Sammanfattning av den egna förförståelsen

Låt eleverna skriva i loggboken vad de nu vet om Förintelsen innan ni börjar läsa boken. Se till att det som eleverna skriver finns kvar så att de kan skriva en ny text efter läsningen och då göra en jämförelse. Förhoppningsvis ser dem att de lärt sig något. Vill du kan du även be eleverna skriva ner vad de tror att boken kommer att handla om och vad de tror att de kommer få lära sig mer om. Även denna reflektion kan vara intressant att återkomma till efter arbetet med boken.

Under läsningen

Börja med att dela in eleverna i litteraturgrupper om det är ett arbetssätt som passar elevgruppen.

Vittnesmålen som ingår i boken kan läsas i sin helhet, eller i ett urval. Detsamma gäller för uppgifterna som föreslås till de olika texterna. Det finns en progression i uppgifterna där de två första texterna åtföljs av frågor som ligger närmare texten. Sedan ökar abstraktionsnivån och eleverna ges utrymme till friare reflektioner.

Tobias, s. 11-27

Läs texten högt tillsammans. Stanna upp vid svåra ord, förklara dem och ställ frågor under läsningen för att se till att eleverna förstår innehållet. Nedanstående frågor kan ni diskutera, antingen muntligt eller skriftligt efter läsningen. Eleverna kan besvara frågorna enskilt skriftligt eller tillsammans i litteraturgrupper. Om eleverna är ovana att underbygga resonemang kan du ge dem hjälpfraser och bindeord.

- Berätta om hur Toleks liv såg ut innan ghettot.
- Berätta om livet i ghettot.
- Toleks föräldrar ljuger om hans ålder. Varför tror du att de gör det?
- Tolek blir glad över sitt arbete i fabriken. Han är bara sex år. Hur hade du tänkt kring att få ett arbete i en fabrik om du hade varit Tolek?
- Tolek berättar att han förvandlas till något annat än en människa när han kom till Ravensbrück. Vad får honom att känna så?
- Tror du att det var meningen att få honom att känna så? Varför/varför inte?
- På vilket sätt var livet i Ravensbrück svårare än livet i ghettot?
- Vad händer med Tolek när kriget är slut?
- Varför bestämmer familjen att de ska flytta till Sverige?
- Varför byter Tolek namn?
- Hur skulle du tänka om någon sa åt dig att byta namn? Är ens namn viktigt för vem man är?
- Varför bestämmer sig Tobias för att berätta om sin barndom?
- Välj en bild som du tycker visar vem Tobias är. Resonera kring vad i bilden det är som gör du väljer den?
- Vittnesmålet är skrivet som en serie. Hur påverkar det din läsoplevelse?

Livia, s. 29-45

Läs texten högt tillsammans. Stanna upp vid svåra ord, förklara dem och ställ frågor under läsningen för att se till att eleverna förstår innehållet. Nedanstående frågor kan ni diskutera, antingen muntligt eller skriftligt efter läsningen. Eleverna kan besvara frågorna enskilt skriftligt eller tillsammans i litteraturgrupper. Om eleverna är ovana att underbygga resonemang kan du ge dem hjälpfraser och bindeord.

- Ge exempel på hur Livias liv förändras under kriget.
- Vilken förändring skulle du tycka var den jobbigaste? Förklara varför.
- Tycker du att Livia och hennes familj blir svikna av sina medmänniskor? Varför/varför inte?
- Tycker du att de som står bredvid och inte gör något också bär ett ansvar för det som händer Livia och andra människor under andra världskriget? Varför/varför inte?
- Livia fyller år i lägret och får presenter. Titta på bilden där hon får sina presenter (s. 39) och läs texten som tillhör bilderna en gång till. Vad tänker hon om sina presenter? Vad tror du att du hade tänkt?
- Titta på bilden där Bergen-Belsen befrias (längst ner på s. 41). Hur tolkar du förändringen i färger? Förklara hur du tänker.
- Sverige har i olika tider tagit emot människor på flykt undan krig och förföljelser. Utifrån de vittnesmål som du har läst. Vad behöver människor som kommer som flyktingar till en ny plats? Finns det något som du kan göra för att underlätta livet för dem?

Selma, s. 47-55

Läs först texten högt för eleverna utan att de får se bilderna. När du har läst färdigt texten låter du eleverna diskutera vilka bilder de har sett framför sig när de lyssnade på Selmas vittnesmål. Ni kan antingen använda er av EPA eller litteraturgrupper. Låt eleverna därefter individuellt välja en händelse ur Selmas vittnesmål som de fastnade för. Ge eleverna ett varsitt vitt papper och låt dem rita den händelse som de valde.

När eleverna har ritat färdigt kan ni ställa ihop flera bänkar och lägg ut alla bilder på bänkarna. Låt eleverna därefter ställa sig runt bilderna, så att alla elever ser dem. Ni kan själva välja om ni lägger bilderna i kronologisk ordning eller inte. Låt varje elev berätta om sin bild, det vill säga vilken händelse de har valt att rita och varför de valde just den.

Läs sedan Selmas vittnesmål igen och låt eleverna se bilderna den här gången. Diskutera tillsammans med eleverna om läsoplevelsen förändrades när vi som läsare har tillgång till bilderna. Tillför bilderna något? Vad i så fall? Efter omläsningen kan det vara spännande att titta på klassens bilder igen och jämföra dem med bilderna i Selmas vittnesmål. Vilka likheter och skillnader finns?

Reflektera till sist i litteraturgrupper eller enskilt i loggboken över följande frågor:

- Selmas historia kan upplevas mörkare än Tobias och Livias vittnesmål. Håller du/ni med om den beskrivningen? Varför? Vad i hennes berättande gör att den kan upplevas så?
- Titta på din bild igen och fundera kring om du efter omläsningen hade valt samma händelse igen. Varför/varför inte?
- Fundera kring om det finns något i Selmas vittnesmål som du/ni berörs av extra mycket och varför du/ni berörs av just det. Här kan du/ni gärna koppla till egna erfarenheter.

Susanna, s. 57-73

Läs Susannas vittnesmål tillsammans i klassen. Reflektera därefter kring följande frågor i loggboken:

- Välj ut något ur Susannas vittnesmål som du fastnar för. Återge det du har valt. Förklara genom att beskriva och berätta vad det är som gör att du fastnar vid just det.
- Susanna är med om fruktansvärda saker. Vad tror du att hon upplever som det värsta? Underbygg ditt resonemang genom att visa på exempel från hennes vittnesmål och/eller genom att utgå från dig själv.
- I Susannas vittnesmål återkommer skrivandet. Hennes pappa skriver och hon fortsätter sedan hans skrivande. Även idag skriver många människor och berättar om sitt liv i både glädje och sorg i exempelvis brev, musiktexter, dagböcker, bloggar och andra sociala medier. Varför tror du att människor väljer att skriva om sina liv?
- Susanna var en av de första som började åka runt i skolor för att berätta om det som hon hade varit med om. Vad tror du krävs för att man ska orka, kunna och våga göra det?

Be eleverna att välja en av sina reflektioner och låt gruppen göra en demokratilogg, där eleverna i grupp kommenterar och reflekterar kring de övrigas tankar och funderingar.

Emerich, s. 75-85

Läs första sidan, inledningen av Emerich vittnesmål. Diskutera därefter följande frågor i litteraturgrupper:

- Hur väljer Emerich att börja sitt vittnesmål? Fundera kring varför ni tror att han börjar så. Vad är det han vill att vi ska förstå?
- Jämför Emerichs första bild och text med Tobias och Livias första sidor. Vilka likheter och skillnader finns det?
- Hur påverkar deras sätt att börja sin historia, våra tankar om dem och vad de kommer att berätta för oss? Fundera kring vilken inledning ni gillar bäst och resonera kring varför.

Titta sedan på bilden på sidan 76 (Bilaga 6) och diskutera den utifrån följande frågor:

- Vem tror ni att mannen i vitt är?
- Varför tror ni att uniformen på bilden är vit?
- Från vilket perspektiv ser vi honom? Uppifrån, nerifrån, framifrån, bakifrån? Vad skulle anledningen till det kunna vara?
- Titta på hans ansikte. Det är delat i mitten. Vad är skillnaden mellan ansiktshalvorna? Vad symboliserar de olika ansiktshalvorna tror ni?

Läs nu hela Emerichs vittnesmål. Diskutera efter det följande fråga i litteraturgrupper:

- Emerichs vittnesmål börjar med mörka färger. När vänder historien? Hur kan ni se det i bild, färg och text?

Titta filmklippet om Emerich Roth på YouTube genom att klicka på bilden.

Avsluta arbetet med att reflektera enskilt i loggboken genom att besvara följande frågor:

- Vilken ny information får vi om Emerich?
- Hur påverkas din läsupplevelse av att du nu vet mer om honom?
- Återvänd till bokens omslag och titel. Fundera över vad av det Emerich berättar i intervjun som återspeglas i bokens omslag och titel.
- I litteraturgruppen diskuterade ni flera olika frågor till Emerichs vittnesmål. Kring vilken fråga tycker du att ni hade den mest intressanta diskussionen? Resonera om vad det var med diskussionen som gjorde att den blev så intressant.

Elisabeth, s. 87-95

Börja med att visa bilden från sidan 93 (Bilaga 7). Låt eleverna fundera på om de känner igen bilden och om de kan se någon koppling till något av de andra vittnesmålen.

Läs därefter hela texten högt och låt sedan eleverna i loggboken resonera kring följande frågor:

- I Susannas och Emerichs vittnesmål beslutar sig familjerna för att inte lämna varandra; ska de dö ska de göra det tillsammans. Elisabeth fattar ett annat beslut. Vilket beslut fattar hon? Varför tror du att hon gör det?
- Tycker du att hon fattar rätt beslut? Varför/varför inte?
- Elisabeth och Emerich är syskon, men deras vittnesmål skiljer sig mycket åt. Vilken ny information får vi om familjens öde i hennes vittnesmål? Varför tror du att de har så olika berättelser?
- På sidan 95 berättar Elisabeth att hon aldrig känt sig som en hel människa igen. Titta på Emerichs bild på sidan 84 och på Elisabeths bild på sidan 94 och läs informationen om syskonen på sidan 85 och 95. Vad berättar de för oss om hur Förintelsen påverkade dem? Om du skulle gå igenom något liknande vem av dem tror du att du skulle känna igen dig mest i? Varför?

Låt sedan eleverna sätta sig i litteraturgrupper och berätta om sina tankar kring frågorna. När de har pratat med varandra kan de få skriva ner något som de tyckte var intressant som framkom i samtalet. De kan också lägga till saker i sina egna reflektioner efter samtalet om de vill.

Efter läsningen

Här följer flera olika uppgifter att välja mellan. Här kan du som lärare välja ut vilka uppgifter som ni arbetar med eller så kan du ge alla uppgifter till eleverna och låta dem välja vilken/vilka uppgifter de vill arbeta med.

Kunskaper om Förintelsen - före och efter

Gå tillbaka till texten om Förintelsen och läs vad du skrev före läsningen. Skriv en ny text där du reflekterar över vad du lärt dig under arbetets gång.

Bildernas betydelse

Bläddra igenom alla vittnesmålen igen. Fokusera den här gången på bilderna och besvara följande frågor: Finns det bilder som återkommer i flera av texterna? Vad föreställer de bilder som återkommer på flera ställen?

Resonera kring varför just de bilderna finns med i så många av vittnesmålen. Vad symboliserar de? Varför tror du att författaren har valt serieformatet för sin roman?

Att hjälpa människor efter krig, förtryck och förföljelser

Även idag lever människor under förtryck och förföljs på olika platser i världen. Resonera kring vad vi skulle kunna göra för att hjälpa fler människor. Har du utifrån *Vi kommer snart hem igen* lärt dig något om vad människor som utsatts för krig, förtryck och förföljelser kan behöva? Finns det något konkret som du/ni kan göra för att hjälpa till?

Ett brev till ...

Välj en av huvudpersonerna att skriva ett brev till (brevet kommer inte att skickas på riktigt) och ha bilden i slutet av vittnesmålet framför dig när du skriver. Din lärare har också en kort sammanfattning av vittnesmålet om du vill påminna dig om innehållet.

I ditt brev kan bland annat följande finnas med utöver de typiska delarna som alltid ingår i ett brev:

- Berätta något om dig själv.
- Berätta för huvudpersonen vilka tankar och känslor vittnesmålet väckte hos dig.
- Skriv också några frågor som du har till huvudpersonen.

När breven är färdiga kan ni samla alla klassens frågor och antingen tillsammans försöka besvara dem eller bestämma hur ni vill gå vidare med dem.

Brott mot de mänskliga rättigheterna

Läs om de mänskliga rättigheterna och barnkonventionen. Ge exempel på hur mänskliga rättigheter tas ifrån de olika personerna i vittnesmålen.

För att kunna vara så grym mot människor som man var under andra världskriget behöver man *avhumanisera* dem, det vill säga göra dem mindre mänskliga. Hittar du några sådana exempel i texterna? Vad väcker det för tankar och känslor hos dig?

Under förintelsen gjorde människor motstånd mot avhumaniseringen. Det kunde vara något så enkelt som att ha en blomma i håret, att skriva dagbok, ge varandra presenter eller fira judiska högtider. Det var farligt och kunde leda till döden. Varför tror du att människor valde att göra dessa saker, trots att det kunde kosta dem livet?

Utveckla din loggbok

Välj ut någon del av loggboksarbetet som du vill ha hjälp att utveckla. Byt loggbok med en klasskamrat och ge varandra respons på det som ni har skrivit. Använd er av metoden ”Two stars and a wish”.

Utifrån responsen utvecklar du sedan din reflektion. Slutligen väljer du 2–3 reflektioner som du känner dig extra nöjd med och som du vill att din lärare bedömer. Berätta också varför du valt just dessa reflektioner.

Bilaga 1

Andra världskriget

30 januari 1933

Adolf Hitler, ledare för National-socialistiska tyska arbetarpartiet, blir regeringschef i Tyskland.

1933-1935

Tyska riksdagen inför successivt lagar som isolerar judar från resten av samhället och begränsar deras frihet och möjligheter. Under 30-talet stiftas över 400 lagar i Tyskland som begränsar judarnas rättigheter.

15 september 1935

Nürnberglagarna tillkännages i Tyskland. Judar räknas nu inte längre som tyska medborgare. Aktenskap och sexuellt umgänge mellan judar och icke-judar förbjuds.

12 mars 1938

Tyska trupper går in i Österrike.

28 oktober 1938

Cirka 17 000 judar med polsk bakgrund tvångsflyttas från Tyskland till Polen.

9-10 november 1938

Judar jagas och mördas, deras egendom förstörs och synagogor bränns. Natten kommer att kallas Kristallnatten, på grund av alla fönster till judiska affärer som krossas.

15 mars 1939

Tyskland invaderar Tjeckoslovakien.

1 september 1939

Tyskland anfäller Polen och andra världskriget bryter ut. Dagen efter uttrycker Italien att de står på Tysklands sida och den 3 september förklarar Storbritannien och Frankrike krig mot Tyskland. Senare i september invaderar Sovjetunionen Polen från öster.

Den svenska regeringen förklarar att landet ska förhålla sig neutralt i det pågående kriget.

21 september 1939

I Polen inleds en tvångsflyttning

av den judiska befolkningen till särskilda områden, som kallas ghetton.

1 december 1939

Alla judar i Polen måste bära en davidstjärna. Senare kommer detta att gälla även i Tyskland och i länder som Tyskland ockuperat.

1940

Tyskland invaderar Norge och Danmark. Sverige ger Tyskland tillstånd att transportera soldater och vapen till och från Norge på svenska järnvägar. Tyska trupper invaderar Belgien, Nederländerna och Luxemburg och försätter mot Frankrike och ockuperar Paris. Tyska trupper anfäller Storbritannien. Stora delar av London förstörs av tyska bomber.

21 juni 1941

Tyskland anfäller Sovjetunionen.

7 december 1941

Japanskt flyg anfäller den amerikanska flottbasen Pearl Harbor. Tillsammans med de allierade förklarar USA krig mot Japan, Tyskland och Italien.

1941-1942

Nazisterna öppnar sex förintelsläger i Polen, bland dem Auschwitz-Birkenau.

20 januari 1942

Högt uppsatta nazistjänstemän samlas för en konferens i Wannsee, utanför Berlin, för att samordna "den slutliga lösningen av judiska frågan". Tanken är att systematiskt utrota det judiska folket. Cirka 74 000 judar deporteras till dödsläger.

1942-1943

Tyska styrkor deporterar judar från ghetton till läger där tusentals tvingas in i döden i gaskamrarna eller till en långsammare död genom tvångsarbete.

2 februari 1943

Sovjetiska styrkor besegrar den tyska armén vid Stalingrad (idag Volgograd).

19 april 1943

Ett uppror bryter ut mot tyska trupper i Warszawas ghetto. Upproret var det största

och symboliskt viktigaste judiska upproret i det naziockuperade Europa.

Oktober 1943

Danska judar tas emot i Sverige. Majoriteten av de danska judarna räddas över sundet till Sverige.

19 mars 1944

Tyskland ockuperar Ungern. Man börjar snart deportera den judiska befolkningen till Polen.

6 juni 1944

Den så kallade D-dagen då västallierade styrkor går i land i franska Normandie. Insatserna ger framgång i kriget mot nazisterna och trupperna fortsätter genom Europa.

1944

Sovjetunionen attackerar tyska styrkor i Östeuropa och tar sig fram genom Polen. Under sin väg upptäcker de flera koncentrationsläger.

Runt årsskiftet 1944-1945

De tyska styrkorna flyr undan den sovjetiska armén och tvingar med sig hundratusentals fångar från koncentrationslägren tillbaka till Tyskland, ofta till fots. Marscherna är många av fångarna dog av utmattning eller sköts till döds.

27 januari 1945

Sovjetiska armén befriar de fångar, mest sjuka och döende, som finns kvar i Auschwitz-lägren. Numera är den 27 januari den internationella minnesdagen för Förintelsens offer.

30 april 1945

Adolf Hitler begår självmord.

1945

De allierade fortsätter genom Europa fram till Tyskland. Utmed vägen upptäcker de läger fyllda av fångar.

Många av dem är så svaga att de dör i samband med befristelsen.

Befriade koncentrationslägerfångar anländer till Sverige med räddningsaktionen Röda Korsets vita bussar.

Sverige tar i samband med krigsslutet emot tusentals flyktingar. De tas om hand på sjukhus och läger runt om i landet.

7-8 maj 1945

Tyskland kapitulerar och kriget i Europa är slut.

17 juli-2 augusti 1945

Segrarmakterna beslutar att Tyskland ska avrustas. Krigsindustrierna ska förstöras och ansvariga för brott mot mänskligheten ställas inför en internationell militärdomstol. Landet delas in i fyra ockupationszoner som kontrolleras av Storbritannien, USA, Frankrike och Sovjetunionen.

Sommaren 1945

Runt om i Europa upprättas läger för flyktingar och överlevande från koncentrationslägren. Från att vara väldigt försvagade hittar många tillbaka till livet. Hjälpnyttor upprättas som hjälper människor att hitta familj och vänner som överlevt och att återuppbbygga sina liv.

Augusti 1945

Atombomber fälls över Hiroshima och Nagasaki i Japan. Hundratusentals dödas och Japan kapitulerar. Andra världskriget är slut.

24 oktober 1945

Förenta Nationerna, FN, bildas och organisationens stadgar antas.

20 november 1945

En internationell rättegång i Nürnberg, mot de tyska huvudkrigsförbrytarna, inleds. Den följs av flera andra rättegångar.

Ordlista

Allierade Militärallians under andra världskriget mellan Storbritannien och Frankrike, senare även med Sovjetunionen och USA.

Antisemitism Fördomar och fiendtlighet mot judar.

Davidstjärna Judisk symbol förmodat som en sexuddig stjärna. Från 1938 tvingade nazisterna judar att bära en gul davidstjärna på sina kläder.

Deportera Urvisa eller tvångsflytta människor från ett område till ett annat.

Desinficera Rengöra material eller människor med hjälp av kemiska medel så att smittömmen dör och smitta inte överförs.

Dödsmarsch Marscher som lägerfångarna tvingades gå när SS tömde koncentrationslägren, när de allierade trupperna närmade sig 1945. En stor del av fångarna dog av svält och utmattning eller sköts till döds.

Förenade nationerna (FN) Bildades 1945 vid andra världskriget slut. Organisationen skapades för att verka för fred. Nästan alla världens länder är medlemmar i FN.

Förtintelsläger Läger vars syfte var att utföra massmord, framför allt i gaskammare. Under andra världskriget inrättade Nazityskland sex förintelsläger i Polen där framför allt judar, men även romer, mördades.

Förtintelsen Nazisternas folkmord på judar, romer, funktionsvarierade och olikänkande.

Gaskammare Specialbyggda rum i förintelsläger, och vissa koncentrationsläger, där nazisterna utförde massmord på människor genom att använda avgaser från bilar eller giftgas.

Ghetto Under andra världskriget i betydelsen isolerat och mycket begränsat bostadsområde för judar, där ibland även romer placerades.

Hakkors Symbol för det tyska nazistpartiet och från 1938 symbol på det tyska rikets officiella svart-vit-röda flagga.

Hitler, Adolf (1889-1945) Ledare för nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet och Tysklands politiska ledare 1934-1945.

Jiddisch Språk som talades av flertalet judar i Central- och Östeuropa före andra världskriget.

Kapitulera Ge upp i krig.

Koncentrationsläger Fång- och arbetsläger där människor hölls inspärade på grund av politiska åsikter, religiös eller etnisk tillhörighet, sexuell läggning och kriminalitet.

Kristallnatten Förföljelse av judar mellan den 9 och 10 november 1938. Många judar dömdes, tusentals judar arresterades och deras hem, synagogor och affärer brändes och förstördes.

Mengele, Josef (1911-1979) Chefläkare i koncentrationslägret Auschwitz. Han gjorde hänsynslösa och tvivelaktiga experiment på lägerfångar. Han valde även ut vilka judar som skulle föras till gaskammarna vid ankomst till lägret.

Nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet Tyskt politiskt parti mellan 1920-1945.

Nazism En tysk politisk rörelse vars ideologi var antidemokratisk och antihumanistisk. Nazisterna ville skapa en tysk folkgemenskap, som de menade att judar, romer, homosexuella, olikänkande och funktionsvarierade inte tillhörde.

Okupation När ett land tar över makten i ett annat land.

Ransoneringskort Kuponger för att köpa mat som det är brist på, till exempel under krig.

SS Nazistisk militärriknande organisation i Tyskland åren 1925-1945. Den började som Adolf Hitlers privata livvakt, men växte snabbt.

Synagoga Judisk samlingslokal för gudstjänst.

Tuberkulos Sjukdom där lungorna är angripna av tuberkelbakterier. Kan botas med antibiotika och andra läkemedel.

Tyfus Vanlig sjukdom under andra världskriget bland soldater, i ghetton och i arbetsläger. Om den inte behandlas är sjukdomen dödlig.

Vita bussarna Röda Korsets hjälptransporter i samband med krigsslutet. Syftet var att föra fångar från koncentrationslägren till Sverige.

Survivors of the Holocaust av Kate Schackelton, Zane Whittingham och Ryan Jones, utgiven av The Watts Publishing Group.

Vis informationen i boken är hämtad från Forum för levande historia och Svenska kommittén mot antisemitism.

Om du vill veta mer kan du besöka deras webblatser:

www.levandehistoria.se
www.skma.se

Vill du veta mer?

98

99

Förord

Tobias, Livia, Selma, Susanna, Emerich och Elisabeth. Deras liv började precis som ditt och mitt, kanske var de till och med mer tursamma än du som läser det här. De föddes alla in i en trygg tillvaro med familj och vänner runt sig. De hade ett hem, de hade mat, kläder och samma tankar och bekymmer som alla barn. De fick frihet och kunde växa, leka med kompisar och några kunde så småningom börja i skolan, till och med på universitetet. Inte gladare än andra, men inte ledsnare heller. De levde, precis som du och jag.

Så, plötsligt förändrades deras liv. För vissa långsamt, så att det knappt märktes. De fick inte gå på vissa gator, inte leka med andra barn i parken, kanske sluta i skolan direkt eller efter ett litet tag. För några av dem ändrades allt över en natt. De fick flytta till en annan stadsdel och bo trångt tillsammans med andra människor. Människor de inte kände. De fick inte arbeta eller gå i skolan, det fanns inga pengar och de hade knappt någon mat. Snabbt försvann all glädje, trygghet och vanlighet. Snart byttes allt mot skräck och kamp för att överleva. Alla har de förlorat föräldrar, syskon, bästa vänner, sina hem, kläder, favoritleksaker, ja hela sina liv. Hur kunde det bli så? Och kan det hända oss, dig och mig?

Medan allt det här hände pågick livet som vanligt för många. De kunde fortsätta sina liv som tidigare. Några av dem protesterade. De sa ifrån och berättade att de tyckte att det var konstigt, till och med fel, att deras vänner, arbetskamrater eller skolkompisar inte längre fick vara kvar, bara för att de var judar, romer eller på annat sätt avvek från det som makthavarna hade bestämt var det normala. Men, de som sa ifrån var för få. Det var för många som inte brydde sig, som inte kände och tänkte med de som blev utsatta. Det var för många som tittade åt ett annat håll och var nöjda och glada så länge inget hände dem eller deras familj.

Jag tror att det kan hända oss, dig och mig och våra familjer. På andra platser, men också här, i vårt land. Jag tror tyvärr att det är lätt hänt. Om vi slutar bry oss om vad som är rätt att göra mot varandra, vad som är okej och vad som inte är det.

Tobias, Livia, Selma, Susanna, Emerich och Elisabeth har berättat om sina liv för att du som läser ska få möjlighet att förstå och leva dig in i vad som kan hända om vi inte är rädda om den frihet som vi har idag. Hur gärna vi än vill ta rätten att leva fritt för givna, så kan vi inte det. Att få tycka och tänka som du vill, det förutsätter att andra får tycka och tänka som de vill. Ibland är det svårt att acceptera att vi tycker olika, men ändå förväntas leva sida vid sida. Ibland kan det verka som en dålig idé. Men, det är ändå så mycket bättre än att någon säger att du inte får vara den du är, eller sätter dig i fångenskap för att du är den du är. Du och jag och våra vänner, vi har alla ett ansvar för vår värld och hur vi vill att den ska vara. Det ansvaret måste vi ta. Tillsammans.

Jessica Bab Bonde
Stockholm, oktober 2017

Bilaga 6

Bilaga 7

Arbetsuppgifter

Tobias, s. 11-27

- Berätta om hur Toleks liv såg ut innan ghattot.
- Berätta om livet i ghattot.
- Toleks föräldrar ljuger om hans ålder. Varför tror du att de gör det?
- Tolek blir glad över sitt arbete i fabriken. Han är bara sex år. Hur hade du tänkt kring att få ett arbete i en fabrik om du hade varit Tolek?
- Tolek berättar att han förvandlas till något annat än en människa när han kom till Ravensbrück. Vad får honom att känna så?
- Tror du att det var meningen att få honom att känna så? Varför/varför inte?
- På vilket sätt var livet i Ravensbrück svårare än livet i ghattot?
- Vad händer med Tolek när kriget är slut?
- Varför bestämmer familjen att de ska flytta till Sverige?
- Varför byter Tolek namn?
- Hur skulle du tänka om någon sa åt dig att byta namn? Är ens namn viktigt för vem man är?
- Varför bestämmer sig Tobias för att berätta om sin barndom?
- Välj en bild som du tycker visar vem Tobias är. Resonera kring vad i bilden det är som gör du väljer den?
- Vittnesmålet är skriven som en serie. Hur påverkar det din läsoplevelse?

Livia, s. 29-45

- Ge exempel på hur Livias liv förändras under kriget.
- Vilken förändring skulle du tycka var den jobbigaste? Förklara varför.
- Tycker du att Livia och hennes familj blir svikna av sina medmänniskor? Varför/varför inte?
- Tycker du att de som står bredvid och inte gör något också bär ett ansvar för det som händer Livia och andra människor under andra världskriget? Varför/varför inte?
- Livia fyller år i lägret och får presenter. Titta på bilden där hon får sina presenter (s. 39) och läs texten som tillhör bilderna en gång till. Vad tänker hon om sina presenter? Vad tror du att du hade tänkt?
- Titta på bilden där Bergen-Belsen befrias (längst ner på s. 41). Hur tolkar du förändringen i färger? Förklara hur du tänker.
- Sverige har i olika tider tagit emot människor på flykt undan krig och förföljelser. Utifrån de vittnesmål som du har läst. Vad behöver människor som kommer som flyktingar till en ny plats? Finns det något som du kan göra för att underlätta livet för dem?

Selma, s. 47-55

- Selmas historia kan upplevas mörkare än Tobias och Livias vittnesmål. Håller du/ni med om den beskrivningen? Varför? Vad i hennes berättande gör att den kan upplevas så?
- Titta på din bild igen och fundera kring om du efter omläsningen hade valt samma händelse igen. Varför/varför inte?
- Fundera kring om det finns något i Selmas vittnesmål som du/ni berörs av extra mycket och varför du/ni berörs av just det. Här kan du/ni gärna koppla till egna erfarenheter.

Susanna, s. 57-73

- Välj ut något ur Susannas vittnesmål som du fastnar för. Återge det du har valt. Förklara genom att beskriva och berätta vad det är som gör att du fastnar vid just det.
- Susanna är med om fruktansvärda saker. Vad tror du att hon upplever som det värsta? Underbygg ditt resonemang genom att visa på exempel från hennes vittnesmål och/eller genom att utgå från dig själv.
- I Susannas vittnesmål återkommer skrivandet. Hennes pappa skriver och hon fortsätter sedan hans skrivande. Även idag skriver många människor och berättar om sitt liv i både glädje och sorg i exempelvis brev, musiktexter, dagböcker, bloggar och andra sociala medier. Varför tror du att människor väljer att skriva om sina liv?
- Susanna var en av de första som började åka runt i skolor för att berätta om det som hon hade varit med om. Vad tror du krävs för att man ska orka, kunna och våga göra det?

Emerich, s. 75-85

Läs första sidan, inledningen av Emerich vittnesmål. Diskutera därefter följande frågor i litteraturgrupper:

- Hur väljer Emerich att börja sitt vittnesmål? Fundera kring varför ni tror att han börjar så. Vad är det han vill att vi ska förstå?
- Jämför Emerichs första bild och text med Tobias och Livias första sidor. Vilka likheter och skillnader finns det?
- Hur påverkar deras sätt att börja sin historia, våra tankar om dem och vad de kommer att berätta för oss? Fundera kring vilken inledning ni gillar bäst och resonera kring varför.

Titta sedan på bilden på sidan 76 (Bilaga 6) och diskutera den utifrån följande frågor:

- Vem tror ni att mannen i vitt är?
- Varför tror ni att uniformen på bilden är vit?
- Från vilket perspektiv ser vi honom? Uppifrån, nerifrån, framifrån, bakifrån? Vad skulle anledningen till det kunna vara?
- Titta på hans ansikte. Det är delat i mitten. Vad är skillnaden mellan ansiktshalvorna? Vad symboliserar de olika ansiktshalvorna tror ni?

Läs nu hela Emerichs vittnesmål. Diskutera efter det följande fråga i litteraturgrupper:

- Emerichs vittnesmål börjar med mörka färger. När vänder historien? Hur kan ni se det i bild, färg och text?

Titta filmklippet om Emerich Roth på YouTube genom att klicka på bilden.

Avsluta arbetet med att reflektera enskilt i loggboken genom att besvara följande frågor:

- Vilken ny information får vi om Emerich?
- Hur påverkas din läsupplevelse av att du nu vet mer om honom?
- Återvänd till bokens omslag och titel. Fundera över vad av det Emerich berättar i intervjun som återspeglas i bokens omslag och titel.
- I litteraturgruppen diskuterade ni flera olika frågor till Emerichs vittnesmål. Kring vilken fråga tycker du att ni hade den mest intressanta diskussionen? Resonera om vad det var med diskussionen som gjorde att den blev så intressant.

Elisabeth, s. 87-95

- I Susannas och Emerichs vittnesmål beslutar sig familjerna för att inte lämna varandra; ska de dö ska de göra det tillsammans. Elisabeth fattar ett annat beslut. Vilket beslut fattar hon? Varför tror du att hon gör det?
- Tycker du att hon fattar rätt beslut? Varför/varför inte?
- Elisabeth och Emerich är syskon, men deras vittnesmål skiljer sig mycket åt. Vilken ny information får vi om familjens öde i hennes vittnesmål? Varför tror du att de har så olika berättelser?
- På sidan 95 berättar Elisabeth att hon aldrig känt sig som en hel människa igen. Titta på Emerichs bild på sidan 84 och på Elisabeths bild på sidan 94 och läs informationen om syskonen på sidan 85 och 95. Vad berättar de för oss om hur Förintelsen påverkade dem? Om du skulle gå igenom något liknande vem av dem tror du att du skulle känna igen dig mest i? Varför?

